

Gimbernat, 2016 (*) 65, 11-30

LES CATARACTES DE JOAN II D'ARAGÓ (PROTOFÍSICS, CIRURGIANS I OCULISTES DEL REI)

SIMÓN-TOR, Josep M^a; SIMÓN-CASTELLVÍ, Josep M^a; SIMÓN-CASTELLVÍ, Sara Isabel; SIMÓN-CASTELLVÍ, Guillermo; SIMÓN-CASTELLVÍ, Cristina; PERTEJO-FERNÁNDEZ, Esteban

RESUM: S'estudia fonamentalment la ceguesa del rei Joan II d'Aragó, les atencions mèdiques rebudes, la invocació a Santa Engràcia demanant la curació, el preoperatori i les operacions de les reials cataractes, que foren realitzades a Saragossa, durant la Guerra Civil Catalana, pel mestre jueu de Lleida Crescas Abnarrabí, amb consideracions finals sobre els seus resultats. Ultra això es dóna notícia del cirurgià del Rei i del seu germà també metge, dels físics i cirurgians que el tractaren, i dels oculistes consultats, així com de l'última malaltia de Joan II.

Paraules clau: cataractes, Joan II, Santa Engràcia, Crescas Abnarrabí, protometge, Joana Enríquez.

RESUMEN: Se estudia fundamentalmente la ceguera del Rey Juan II de Aragón, las atenciones médicas recibidas, la invocación a Santa Engracia pidiendo la curación, el preoperatorio y las operaciones de las reales cataratas, que fueron realizadas en Zaragoza, durante la Guerra Civil Catalana, por el maestro judío de Lérida Crescas Abnarrabí, con consideraciones finales sobre el resultado de tales intervenciones oculares. Asimismo se da información sobre el cirujano del Rey y de su hermano también médico, de los físicos y cirujanos que lo trataron, y de los oculistas consultados, así como de la última enfermedad de Juan II.

Palabras Clave: cataratas, Juan II, Santa Engracia, Crescas Abnarrabí, protomédico, Juana Enríquez.

Joan II d'Aragó (Medina del Campo, Valladolid, 29 juny 1398 - Barcelona, 19 gener 1479) fou el segon fill de la unió legítima entre *Ferran I d'Antequera o d'Aragó* (1380-1416), nét de Pere IV d'Aragó, i la seva tia *Leonor de Albuquerque* (Leonor Urraca de Castilla, 1374-1435), sis anys més gran que ell .

L'infant Joan d'Aragó es va casar el 1420, en primeres núpcies, amb la futura *Blanca I de Navarra* (1386-1441), vídua sense fills del rei *Martí el Jove* de Sicília (1376-1409). Aquesta era filla i hereua de *Carles III el Noble* (1361-1425), rei de Navarra, i de *Leonor de Trastámara* (1387-1415), filla d'Enric II de Castella.

Blanca I de Navarra va tenir una germana bessona, la infanta *Beatriu de Navarra* (1386-1415), que es va casar amb *Jaume de Borbon* (1370-1438), comte de la Marche.

L'any 1425, a la mort del seu sogre, Carles el Noble, l'infant Joan d'Aragó esdevingué *rei consort* de Navarra. La mort de la seva esposa, la reina Blanca de Navarra, l'any 1441, l'elevà a rei *Joan I de Navarra* (1441-1464 ó 1479).

Morta Blanca de Navarra, el llavors Rei Joan de Navarra i infant d'Aragó es casà en segones núpcies, el 1 de setembre de 1444, amb la castellana *Juana Enríquez* (1425-1468), filla del poderós i honorari *Almirall de Castella* don Fadrique Enríquez.

El 1458, a l'edat de 60 anys, succeí com a rei d'Aragó (*Joan II*) al seu germà *Alfons V d'Aragó*, anomenat *el Magnànim* (1416-1458). Joan II esdevingué el tercer monarca de la castellana Casa de Trastàmara a la corona d'Aragó (després del seu pare, Ferran I, i el seu germà, Alfons V).

Joan I de Navarra, l'Usurpador

A la mort de la reina Blanca de Navarra (1441) el rei consort Joan d'Aragó no va cedir la corona al seu fill Carles de Viana, amb l'excusa de que Donya Blanca en el seu testament, si bé instituïa hereu del regne de Navarra al seu fill Carles de Navarra, príncep de Viana, li pregava a aquest que *no prengués el títol de rei mentre visqués el seu pare*.

Mort Carles de Viana (1461), la corona de Navarra li pertocava, de dret, a la seva germana *Blanca d'Aragó-Navarra*, però Joan II, se les enginyà per continuar com a sobirà de Navarra, forçant el bandejament i la reclusió de Blanca al castell dels comtes de Foix, tal com s'explica a continuació.

Alguns historiadors han cregut que Joan II deixà d'ésser rei de Navarra quan va morir, el 2 de desembre de 1464, la seva filla *Blanca d'Aragó-Navarra*, de dret la reina *Blanca II de Navarra* (1424-1464). Aquesta, sembla ésser a petició del rei Lluís XI de França, va ser conduïda amb engany o contra la seva voluntat, i amb la complicitat del seu pare i germana (*Elionor d'Aragó*, casada, el 1434, amb el Comte *Gaston IV de Foix*), al *castell d'Orthez*, a la Navarra francesa, residència dels comtes de Foix. Orthez que avui pertany al Pirineus Atlàntics de França, encara era llavors la capital del Béarn.

Passat el congost de Roncesvalles, la comitiva que la portava a Orthez féu parada a Saint-Jean-Pied-de-Port. Blanca tement per la seva vida o de por que li esdevingués algun mal, aprofità l'ocasió per fer solemne *renúncia*, el 30 d'abril de 1462, dels seus drets a la corona de Navarra a favor del seu cosí i exmarit *Enric IV de Castella*, l' *Impotent*, que el 1453 l'havia repudiat, però amb qui conservava l'amistat. L'infeliç reina Blanca no anava errada. Maltractada, va morir, com abans s'ha dit, el 2 de desembre de 1464, es creu que *emmetzinada* per la seva propia germana Elionor.

A la mort de Blanca (1464), la corona de Navarra corresponia a la seva malvada i diabòlica germana Elionor (comtessa de Foix). Malgrat això, el rei Joan aconseguí conservar aquest tron fins a la fi de la vida. En conseqüència, la filla petita de Joan II i Blanca I de Navarra no va ser de fet la reina *Elionor de Navarra* fins

després de la mort del seu pare, encara que per uns pocs dies, catorze, ja que va morir el 12 de febrer de 1479.

Sobre la Guerra Civil Catalana

L'enfrontament constant del sobirà amb les autoritats catalanes per diversos motius, agravat per l'ordre d'empresonament, el 2 de desembre de 1460, del seu propi fill, el príncep *Carles de Viana*, molt estimat dels catalans, i el fet de l'entrada del rei a Catalunya (1462) sense permís, trencant així la *Concòrdia de Vilafranca*, va acabar provocant la anomenada *Guerra Civil Catalana dels Deu Anys* (1462-1472) contra Joan II.

Durant el curs de la guerra civil, després de recuperades la ciutat de Lleida i la vila de Tàrrrega, i mentre es preparava l'assalt de Cervera, la Reina Joana es traslladà, el 19 de març de 1465, a València, acompanyada d'un gran seguici¹. Aquest allunyament obeí, endemés de donar-se un descans a tantes emocions i fatigues, sobretot a la necessitat de reclutar voluntaris i obtenir pecúnia.

L'allunyament del camp de combat va ser, però, de curta durada. Per contingències desfavorables de la guerra i la coincidència d'una espècie d'*epidèmia* propagada entre el servei, la reina va veure's obligada anar-se'n precipitadament de la ciutat del Túria el 16 de maig del propi any 1465, deixant allí tot el seguici "*de dones e doncelles e altres perssones de la casa de la dita senyora*". Algunes d'elles, per continuar malaltes després de la partida de la Reina, foren transferides a la vila de Gandia².

El personal malalt, durant la seva estada a València fou assistit pel metge *Pere Pintor*³. Amb anterioritat hagué d'intervenir *Andreu Forcadell*, cirurgià de València, per a curar a Mariem, esclava mora de la Reina "*la qual per cayguda tenia deslogada la anqua per temps de sis semmanes*", cobrant, el 21 de maig de 1465, per les cures i medecines, 30 sous⁴.

A Gandia, on es traslladaren les malaltes, van cuidar d'elles el mestre *Jacme Torres*, metge, i el mestre *Francesc Roqua*, cirurgià, tots dos de la vila de Gandia⁵. Previa taxació feta per *Jacme Roig*, mestre en medicina, i *Johan Galabert*, apotecari de València, pels serveis professionals corresponents als sis primers mesos, el metge Torres cobrà 200 sous, el cirurgià Roqua 705 sous i l'apotecari *Francesc Pedrolo* 400 sous.

La Reina es reuní amb el Rei Joan, aleshores ocupat en el setge de *Ulldecona*, a final del mes de juny de 1465. Desbaratat completament l'enemic a *Prats del Rei*, no tardà a rendir-se *Cervera*, el 14 d'agost, després de vuit mesos d'assetjament.

1. A.G.V. Reg. C. 9716, fol. 158-159.

2. A.G. V. Reg. C. 9715, fol. 72v.

3. A.G.V. Reg. C. 9716, fol. 163.

4. A.G.V. Reg. C. 9716, fol. 153v.

5. A.G.V. Reg. C. 9715, fol. 77-77v.

El mateix dia el monarca ho va comunicar a l'*Abat de Poblet*, fent-li present el seu desig de que al Monestir se'en donessin gràcies a Déu⁶.

CEGUESA DEL REI

Durant aquesta campanya per Tàrrrega, Prats del Rey (Anoia) i Cervera, a presència del Rei i de la Reina, l'*Infant Don Ferran*, que comptava 13 anys, debutà en el comandament militar i rebé la investidura de Lloctinent general (18 maig 1465)⁷.

Era aquell el precís moment que anava perdent eficàcia la iniciativa militar del Rei, car la *llum dels seus ulls s'anava apagant* i si al principi la visió de l'ull esquerre pogué suplir la falta del dret, en aquells moments la poca llum que quedava en el esquer s'eclipsava també, fins arribar a apagar-se per complet durant el mes de juny de 1466, mentres assistia a l'assedi d'Amposta⁸. Tenia 68 anys.

En el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*⁹ es precisa que després de presa Tortosa el Rei "*ana a Çaragoça per los grans mals e bandos que son en Arago, e diuse qu'el senyor rei seria molt apasionat de la vista*", afegint més enllà que, a 26 de novembre del 1466, "*lo senyor rey, per sa indisposicio del ulls es en Tarragona e la senyora reyna, ab son fill primogenit, son en Arago per los grans bandos*".

Tezel, viatger alemany que precisament aquell any 1466 va veure el rei a Saragossa, amb breus paraules esbossà la seva estampa: "*es un petit home del tot cego i de cara molt pàl·lida*".

El cec monarca concebé l'esperança que amb la mort a Granollers (29 juny 1466) de l'efímer i intrús rei *Pere V* (Conestable de Portugal), els catalans es donarien per vençuts. Prompte però pogué comprovar que anava equivocant, car la corona era oferta a *Renat d'Anjou*, príncep que pel seu parentiu i comunitat d'interessos podia comprometre l'aliança que tenia pactada amb el Rei de França Lluís XI.

Atencions mèdiques del protofísic Joan de Ribesaltes al començament de la ceguesa del rei

Quan començà a queixar-se seriosament de falta de visió, el Rei tenia, aproximadament, 67 anys (1465).

6. A.N. Madrid. Cartas reales de Poblet, nº 313

7. A.C.A. Reg. 3412, fol. 57.

8. Zurita. *Anales de Aragón*. Libro XX Cap. XVII, fol. 149v.

9. Edició de Valencia, 1932, pàg. 345.

El seu *protofísic*, mestre *Joan de Ribesaltes*, desconeixent la causa del mal, per a mitigar la pèrdua de visió li va administrar, per ingesta, els remeis que en aquella època es creien ésser els de major eficàcia per aclarir la vista¹⁰:

- l'aigua de l'arrel groga o celidònia (*Chelidonium majus* L.),
- el vi de timó (*Thymus vulgaris* L.) o el vi de ruda (*Ruta graveolens* L.),
- el vinagre d'escil·la (*Urginea maritima* Baker o *Urginea scilla* Ste.),
- els electuaris d'orenga (*Origanum vulgare* L.), de girofle, també anomenat claveller (*Caryophyllus aromaticus* L. o *Eugenia caryophyllata* Thunberg) o de gingebre (*Zingiber officinale* Rosc).

Apart, els remeis d'aplicació local o *col·liris* recomanats pels especialistes.

Progressant la ceguera, perduda ja la visió de l'ull dret i molt empitjorat el mal en el seu congènere, el protofísic *Ribesaltes*, no volent per a si tota la responsabilitat, va requerir la col·laboració d'un especialista.

Mestre Guillem de Santcerni, primer oculista

A instància del protofísic, la cura de medicar els ulls del monarca es confià a una persona especialitzada. L'any 1467 fou cridat, per a complir aquesta delicada missió, el "metge d'ulls o mestre de curar ulls" *Guillem de Santcerni*, o Sentcerni, Chancerni, Chanserius o Chansernius, que de totes aquestes maneres es troba grafiat el seu nom.

D'on provenia aquest especialista no ho sabem. Els Santcerni els trobem radicats en el comtat de Pallars. A un Guillem de Santcerni, Alfons el Magnànim, el 27 de juliol de l'any 1419, li encomana la subvegueria de Pallars¹¹, i el propi monarca el 5 de novembre de 1437 s'interessava en favor de Joan de Sentcerni, doncell que per certs justos títols pertenyents a la seva difunta muller Blanquina, de les universitats (comunitats veïnals) de Bellera i de la Vall d'Assua, reclamava el pagament d'un censal mort de 18 lliures de pensió¹².

De totes maneres, sense poder precisar l'ascendència de l'oculista, sembla que vingué de França recomanat al Rei per el seu gendre Gastó IV de Foix, comte de Foix, qui estava familiaritzat amb tots els especialistes als que tingué de recórrer per a guarir la gran *oftàlmia* que patí la seva esposa. En efecte, sabem que en 1457 Donya Elionor, filla de Joan II i Blanca I de Navarra, concorregué afectada de tal dolença a les entrevistes que a Alfaro i Corella celebraren els Reis de Castella i de Navarra. La seva presència obeïa al desitg d'espïar tots els moviments reials, a fi d'impedir la reconciliació del Rei amb el príncep de Viana¹³.

10. Del *Llibre de les medicines particulars* de l'Alfaquim Abenhuefidy o Ibn Wafin. Manuscrit del segle XIV, transcrit per L. Farauto. Barcelona, 1943, pàg. 137, 125, 134, 136, 140 i 143.

11. A.C.A. Reg. 2603, fol. 159.

12. A.C.A. Reg. 2766, fol. 34v.

13. Pròleg de José Yanguas y Miranda en *Crónica de los Reyes de Navarra*, por D. Carlos de Aragón, Príncipe de Viana. Pamplona, 1843.

El mestre Guillem figura inscrit per primera vegada, amb una assignació de 120 sous barcelonesos, en la nòmina de "*servidors continuos familiars de casa del S.R.*", als que amb albarà d'escrivà de ració, signat en Tarragona, a 16 d'Abril de l'any 1467, s'ordenà pagar la seva quitació¹⁴.

Amb objecte de reparar la seva indumentaria, deteriorada pel llarg viatge, l'obsequià amb robes adequades que a 17 de juny del 1468 el Rei, essent a Saragossa, manà pagar "*CVIII sous, per comprarse VII coldos de drap de lanç (llana) strangera for de XXVI sous cascun coldo, per fer clocha (mantell) e sayo (casaca). E CVIII sous per a comprarse tres coldos de drap de seda de damasch a for de XXXVII sous cascun coldo per un gipo per a vestir. E CCLXXX sous, per valor de XX florins d'or en or d'Arago, a raho de XIII sous per cascun flori per sa provisio sumant DLXXXVI sous Jaquesos*¹⁵".

El mestre Guillem continuà al servei del Rei fins l'any 1473. En la nòmina del mes de Juny d'aquell any és inscrit per última vegada amb un haver de 60 sous barcelonesos¹⁶.

L'esmentat mestre *Guillem de Santcerni* en entrar en funcions examinà el reial pacient i diagnosticà el mal com *cataractes*.

La cataracta era considerada com "*ayga que passa en l'uyl... que's gela en la nina, e pren se (procedeix de) el buydament del raym (cos ciliar) e tanca's lo forat (pupila) e no pot passar la luu de la visio en fora*¹⁷".

En aquestes condicions estava desde feia dos anys *l'ull dret*. En l'ull esquer nou mesos abans el mal no estava tan avançat, donava els símptomes de la cataracta incompleta. "*Senyal de començament de l'aygua (cataracte) es aquest: que veurà lo malalte denant el en semblant de mosques e de cabels e de pols e de fum. E encara semblant que els homes son poch (petits); aparen li rodes que pugen e avalen (baixen) denant (devant) cant l'uyl se mena (mou)*¹⁸".

Diagnosticat el mal li imposà tot seguit un *tractament local*, però ignorem els col·liris receptats. No devien diferir tanmateix dels que proposaven les obres clàssiques d'aquell temps: "*en lo comensament porg hom lo cap e. I. cors ab la medicina que ha nom en arabich cucaya (en els manuscrits llatins es nomena pilulae cochae, i Pilulae cochiae a la Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium, 1589) e ab la yerapigra major (Gerapigra o girapiga, del llatí hierapicra), e ab aloe, e fara gargarisme ab ço que tira la flema, e quart se de ventosa e de sagnia, e de vi a beure, e de tot menjar gros e de pex, per ço cor tot aço nodreix humor freda e cura. E vaya a bayn soven en dejun. E meta's en l'uyl cotliri de fels de les primeres besties que pusca aver, compost o simple ab aygua de fenoyl e ab mel. E majorment de les aus que viuen de rapina que aquels son*

14. A.G.V. Reg. C. 8815, fol 75v.

15. A.G.V. Reg. 8817, fol. 87v - 88.

16. A.G.B. Reg. 8826, fol. 152v.

17. Alcoati: *Libre de la figa del uyl*. Text català traduït de l'arab per Mestre Joan Jacme. *Manuscrit del segle XIV*, publicat per Lluís Deztany. Barcelona, 1933, fol. XXIX.

18. *Alcoatí*, lloc citat, fol. XXIXv.

cels que molt referen l'aygua (cataracta) e conforten la vista. E encara val a aço que meta hom en l'uyll oli de balsamire e oli de petrolisini ("Oleum petroleum" en els manuscrits llatins). Item val a aço el sagapin ("Sacopenium"), el pebre lonch, a armoniac (goma amoníaca) e açever¹⁹.

No podent conformarse la Reina Joana Enríquez amb el tractament establert per l'oculista, faltat d'eficàcia, repugnant-li tota idea d'intervenció cruenta, sollicità el parer d'un segon especialista.

El mestre Ferrando de Burgos, segon oculista cridat en consulta.

A la calma amb que s'actuava abans de conèixer la causa de la ceguera del monarca, seguí la frisança per curar el mal al conèixer que era degut a *cataracta*.

Al cap d'un mes d'actuar Mestre Guillem de Santcerni, a sol·licitud de la Reina o per iniciativa del seu pare Don Fadrique, un segon especialista es dirigí a la Cort de Joan II. Era el mes de juny de l'any 1467 quan "*mestre Ferrando de Burgos, mestre de ulls*", és posà en contacte del cec monarca. Amb tal motiu el tresorer anotava en el seu llibre de comptabilitat: "*doni a mestre Ferrando de Burgos, mestre de ulls, familiar de casa del S. Rey CC solidos jaquesos los quals la dita S. R.^a, Loctinent general, de paraula li mana donar en la ciutat de Çaragoça graciosament en subvencio de sa despesa..... a 16 dias del prop pasat mes de juny, any MCCCCLXVII*"²⁰.

La medicació proposada per el nou consultat no donà més rendiment que la prodigada per Santcerni. Entretant s'extenia el desesper del malalt per la total ceguesa.

Invocació a Santa Engràcia demanant la curació de la ceguera

Desenganyat de l'eficàcia dels humans remeis, estant Joan II en la ciutat de Saragossa implorà la protecció divina per mediació de la gloriosa verge *Santa Engràcia*, i volgué que els seus ulls toquessin l'instrument del seu martiri, el *clau* amb el que els esbirros traspassaren el cap de la màrtir aragonesa.

És falsa l'antiga declaració de Martín Carrillo²¹ en qué s'afirmava que amb el sol adjutori de la Santa Joan II recobrà la vista. Així mateix es fals que, per a recordar el miracle i volent donar més esplendor al culte de la màrtir, ordenés el rei en el seu testament *edificar un convent de l'Ordre de Sant Jeroni* al costat de l'església que guarda les relíquies, perquè és lo cert que llavors el Rei no curà del seu mal. Si ell invocà a aquella Santa amb predilecció, fou per la devoció que d'antic li professava, com ho acredita que amb anterioritat, en 1458, ja s'interessava en el traspàs d'aquella església de Santa Engràcia i dels innumerables màrtirs de Saragossa a l'*Ordre de Sant Jeroni*. Per tal motiu el 30 de juny del

19. *Alcoatí*, lloc citat, fol. XXXv.

20. A.G.V Reg. C. 8816, fol. 24v.

21. Martín Carrillo: *Historia del glorioso San Valero obispo de la ciudad de Çaragoça*. En Zaragoza por Juan de Lanaja y Quartanet, 1615, pág. 66.

1459 va comunicar al pare prior general del *monastir de Sant Bartomeu de Cipiana*, la satisfacció que experimentava al tenir notícia de l'acceptació de tal oferta després de conèixer l'informe dels frares que visitaren l'església i les seves dependències²².

Com a conseqüència d'aquella acceptació, inicià les gestions pertinents prop del Sant Pare²³, però com que aquestes no donaren el resultat desitjat, per l'oposició de *Pere Torrelles*, ardiaca d'aquella església, foren reanudades a la mort, en 1469, de dit ardiaca. Tantmateix, en tal ocasió el Papa Paulo II no donà les butlles sol·licitades per a proveir la vacant amb la persona idònia que facilités dit traspàs²⁴. Per aquestes circumstàncies el Rei no pogué realitzar el seu antic projecte i l'encomanà als seus successors en una de les clàusules testamentàries.

Joan de Ribesaltes, protofísic, reclama l'intervensió cruenta per a curar la ceguera del Rei (oposició per part de la Reina).

Fracasats els tractaments mèdics i no mereixent el diví benefici d'una miraculosa curació, el protofísic reclamà com a única solució eficaç la intervenció cruenta, a la que la *Reina Joana* s'hi oposà. Perquè "*avia de ser con fierros, la reina que mucho le amava temiendo el dolor que avia de sentir, diferia de dia en dia la cura porque le podia traer otro mayor mal y peligro de la vista*"²⁵.

No anava desencaminada la Reina, ja que desconeixent-se l'anestèsia, l'operació era dolorosa, i ignorant-se el principi científic de l'asèsia i l'antisèsia, la infecció, freqüent, podia proporcionar-li major mal. El sentir general era conforme al de la sobirana, però la majoria de cataractosos, abans de resignar-se a perpètua ceguesa, preferien posar-se en mans d'un operador itinerari quan passava per la comarca, procurant el propi interessat, o els seus parents, de convèncer-se que el pràctic o cirurgià obrant de bona fe i per considerar-se segur de l'obra que oferia, no tenia inconvenient en condicionar el cobro dels seus honoraris al resultat operatori. I com era costum refrendar davant d'autoritat fedatària tal pacte, es fàcil, resseguint els protocols notariais, trobar contractes de tal naturalesa.

Com a mostra reproduïm tres *actes notariais* exemplars. Una d'elles²⁶ firmada a Saragossa entre l'oculista *Diego de Morales, maestro en cirugia natural de Cordova, habitant agora en la ciudad de Çaragoça*, i *Manuel Dezgran, habitador de la ciudat de Valencia*, comprometen-se el cirurgià a curar la *malaltia de vuestros guellos, y es a saber que no havedes la vista clara segun soliades haver*, i el malalt a pagar-li un cop curat, *çien florines d'oro de Aragon e ultra una pieza de Panyo de mellines* (Malinas) *mercaderas*, firmat a Saragossa el 27 de febrer del 1384.

22. A.C.A. Reg. 3407, fol. 120v.

23. A.C.A. Reg. 3406, fol.137v; 3408, fol. 66v.

24. A.C.A. Reg. 3449, fol. 93, 94, 95 i 96v.

25. L. Galíndez de Carvajal. *Crónica de Enrique IV*. Ed. y estudio por el Dr. Juan Torres Fontes. Murcia, 1946, pàg. 320.

26. Arxiu de Protocols de Saragossa-Notari Rodrigo Alfonso. Acta publicada per Francisco Layna Serrano. Rev. de Especialidades Médicas. Any XX, pàg. 418.

La *segona acta* notarial, encara inèdita, és una concordia firmada entre el Reverend mestre *Bartomeu Alcalís*, mestre en arts i medicina i el senyor *Pere Rigau*, frener de la ciutat de Barcelona, de part altra, *per raho de la cura fahedora en cobrar vista dit Rigau*, si hi veu d'un ull li pagarà *quoranta ducats dor*, si hi veu dels dos ulls cinquanta ducats d'or, ultra mes ha de pagar *totes les medecines necessaries e que seran menester* per dita cura. Firmat en Barcelona el 23 de Juliol de l'any 1532.

La *tercera acta* es una capitulació subscrita, a 13 de març de 1536, davant el notari de Barcelona Benet Joan, entre *Gabriel Mestre*, botiguer de teles, ciutadà de Barcelona, i Bàrbara, muller sua, d'una part, i *Jaume Monsano*, metge de la ciutat de Marsella, del regne de França, de part altra, sobre la cura que farà a *Rafel Mestre*, fill de l'anterior matrimoni, de edat aproximada de 15 anys, *orb (cec) dels dos ulls*. Monsano es compromet amb l'ajuda de Déu, fer cobrat vista al dit Rafel amb les següents condicions: si veu dels dos ulls, per els seus treballs i medecines li pagaran 40 ducats d'or, si cura només un ull sols estaran obligats a donar-li 30 ducats, i si per cas no hi veu de cap ull res tindran que abonar, ni per cures, ni per medecines ni per cap altre concepte.

Com es pot veure en cadascun dels anteriors contractes, es supedità la consegüent reducció o supressió total d'honoraris a la possibilitat d'un parcial o total fracàs operatori.

El protofísic *Joan de Ribesaltes*, volent les màximes seguretats, prengué les garanties precises per a cerciorar-se de l'habilitat del facultatiu a qui havia de confiar el seu reial client. De quina manera ho logrà s'explica a continuació.

Joan de Ribesaltes pren totes les precaucions per a demostrar a la família reial la suficiència de l'operador i l'innocuitat de l'operació.

A finals de l'any 1467, trobant-se la Reina a Tarragona i, per tant, impossibilitada de suplir amb la seva diligència el defecte físic del Rei, novament el protofísic *Joan de Ribesaltes* va aprofitar el fet de estar prop del monarca per aconsellar-li que decidís posar remei al seu mal amb la intervenció quirúrgica. El que així aconsellava tenia ja escollit el cirurgia i sabia, per experiència, el partit que se'n podia treure si el Rei es posava en les seves mans.

Era aquesta persona escollida per Ribesaltes un *jueu de Lleida* pèrit en l'operació de les cataractes. Ribesaltes el coneixia prou be de quan tots dos residien a redós de la univesitària ciutat de Lleida, lloc a on el va anar a cercar Joan II per a fer-lo metge de Cort i després proclamar-lo el seu *protofísic*.

Per a tranquil·litzar a la Reina i convèncer al Rei, va proposar sotmetre l'especialista a una prèvia demostració d'habilitat.

Notícia de la prèvia demostració de perícia a que va ésser sotmès l'oculista proposat per operar les cataractes a Joan II.

“Un medico de los oios es venido el qual según dizen maestro Ribesaltes et maestro Pedro de la Cabra obra muy singularmente de agulla que ha obrado los oios de dos veios ciegos devant de ellos, el uno de la edad del Senyor rey, los quales vehien perfectissimament et la setmana que viene obrara al senyor rey que Deus conservet”.

La nota final de la carta ens assabenta que el metge en principi elegit per operar les cataractes del Rei, demostrà ésser mereixedor d'encomi, tant per la tècnica operatoria, *“obrar muy singularment de agulla”*, com per el curs posterior dels dos malalts operats, ja que *“vehien perfectament”*. Tan afalagadors resultats foren comunicats al Rei pels perits dictaminadors, el mestre *Ribesaltes* i el mestre *Pedro de la Cabra*, i el monarca, frisós, determinà, després que li expliquessin qui era aquell expert operador, empendre sense demora la seva cura.

El mestre Crescas Abnarrabí de Lleida, tercer oculista cridat en consulta i operador de les cataractes de Joan II.

El tercer facultatiu cridat en consulta a Saragossa per atendre el Rei Joan fou el ja esmentat jueu lleidatà *Crescas Abnarrabí*, savi en art d'astrologia i metge de mal d'ulls.

Acompanyat pel protofísic Joan de Ribesaltes, Crescas fou introduït a la cambra reial. L'arribada del que havia provat la seva habilitat quirúrgica era esperada amb impaciència pel monarca, que tenia al seu costat l'assalariat oculista Mestre Guillem de Santcerni, que devia estar quelcom avergonyit de la seva imperfecta formació professional, que li impedia practicar la cirurgia de l'especialitat.

Examinats els ulls del monarca, després de confirmar que les cataractes eren la causa de la ceguera, de comprovar el caràcter de les mateixes i de constatar que aquestes reunien les condicions indispensables per a que el tractament quirúrgic fos eficaç, proposà com únic remei possible l'operació d'*agullar l'ull*.

En resum, després de comprovar que persistia íntegre el reflexe pupilar, l'existència d'una bona percepció lluminosa i l'absència d'infecció ocular, proposà l'operació, sense descuidar-se de fer present els perills que comportava la intervenció. Tots aquests extrems són recordats pel propi Crescas Abnarrabí en els següents termes: *“Vostra senyoria sab jo so stat dels pus forts en opinio de agullar, e avie a bo metres en algun perill per atquirir una tant excellent cosa con es la vista”*.

Decidit Joan II a confiar-se en la perícia de Crescas, aquest va fixar per dur a terme l'operació de la cataracta, la primera desena de febrer de l'any 1468, es a dir, la setmana següent a les operacions de prova. En una carta escrita a Saragossa el 2 de febrer es diu: *“la semana que viene obrara el senyor rei”*. Però aquesta data no passà d'ésser una proposta. La *malaltia (càncer) de la Reina Joana Enríquez* s'agravà i morí a Saragossa el 13 de febrer. Els darrers dies d'aquell mes el Rei, estant a Tarragona, es posà malalt, essent cridat el mestre

Felip Soldevila, de Lleida, i el mestre *Pedro de la Cabra* a fi de que, junts amb el protofísic *Ribesaltes*, el mediquessin²⁷.

Segurament no varen ésser aquestes les úniques causes de l'aplaçament de l'operació ocular. Raons imprevistes de la guerra no degueren faltar. Crescas Abnarrabí es va referir també a aquestes dilacions: *“altres jornades agues deslberat vostra senyoria pero en totes a agut empatg”*.

OPERACIÓ DE LA CATARACTA DE L'ULL DRET.

Finalment es pogué arribar a la *“jornada electisima del XI de setembre (1468)”*, que era diumenge, i *“entre les VII e VIII hores abans mig jorn”* Crescas Abnarrabí abaté la cataracta de l'ull dret, o per dir-ho amb els propis termes de l'operador: *“agullà l'ull dret”*, derivant el verb *agullar* del substantiu *agulla*.

Joan II va ser operat a *Saragossa*, on hi regnava la pau, o al menys era lluny del teatre d'operacions militars. El *lloc*, la propia residència reial, el *palau de l'Aljaferia*, encara subsistent, sabent-se que fou feta *cara al sol*.

El feliç resultat operatori de la cataracta de l'ull dret es comunicat a autoritats i familiars.

Familiars, autoritats, prelats i cabildos foren assabentats tot seguit de l'èxit operatori, i per que el poble pogués exterioritzar el seu contentament per la recobrada visió del monarca, les autoritats civils organitzaren festeigs populars amb il·luminacions públiques, traques de joia i, també, amb eclesiàstiques pregaries en acció de gràcies: *“Dijous XV. de setembre, a VIII. hores de nit, thocaren les campanes en la seu e parroquies, com lo senyor rey avia cobrat la vista; e lo divendres en la nit alimares, coets; e lo disapte festa colent fins a mig jorn, professo general a la Verge Maria de Gracia”*. Aquests foren els actes celebrats a València segons relació d'un testimoni de vista²⁸.

El mateix 11 de setembre el monarca, amb sengles *cartes*, participà a amics i familiars el faust succés. En la dirigida a l'*Abat de Poblet*, fra Miquel Delgado, li diu: *“Huy diumenge entre les VII. e VIII. hores abans de mig jorn nos disponguem a la prova del hun de nostres ulls, ço es del ull dret que no demostrava axi bona disposicio de ullar com laltre, e de fet, metent la cosa en exequcio, aparellades les coses que eren menester, lo Mestre que aci tenim feu la obra axi destrament e ab prudencia, que fou par ell relevada la catarata quens donava impediment a la vista la qual levada vehem e haguem noticia de les coses quens eren devant representades, sens que alteracio alguna no es sobrevengues en la persona nostra abans com apres passat mig jorn nos fos feta la visitacio, trobam milloria en la vista”*. Aquesta carta, escrita pel secretari *Joan de Sant Jordi*, fou signada a *Saragossa* el 11-IX-1468 per la pròpia mà del monarca²⁹.

27. A.G.V. Reg. C. 8817, fol. 36-41v.

28. *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, pàg. 354.

29. A.N.M. *Cartes reials de Poblet*, nº 356.

Una altra carta, com la anterior escrita també el mateix dia, va ser dirigida a la *duquesa de Milà*³⁰, *Donya Blanca Maria*³¹, viuda del *duc Francesco Sforza*. En aquesta el Rei es complau explicant que per un baró certament molt provat i amb el seu artifici e indústria, va ésser tornat a la primitiva llum de l'ull dret, que feia molt temps que estava privat de la seva funció.

Esperant la sortida del correu la carta va quedar retinguda. El 8 d'octubre encara era a Saragossa, la qual cosa va fer que l'impacient monarca hi fés afegir: *“amb el Divi adjutori avui empendrem la cura de l'altre ull que careix de llum”*.

A la vista de l'èxit operatori de l'ull dret el propi monarca exigeix la immediata operació de l'ull esquer.

El coratjós monarca no podia acontentar-se amb la vista recobrada de l'ull dret. Conseqüentment es mostrava impacient per recuperar la llum de l'ull esquer, però en aquest punt discrepaven malalt i facultatiu. El rei anava ràpidament al seu objectiu, recuperar la visió binocular, mentre que el cirurgià, pretextant assegurar un bon resultat operatori i sense complicacions, donava allargues invocant el tenir que fer les observacions astrològiques adequades per trobar, resguinant tot el sistema planetari, el dia a propòsit.

En aquell temps s'atribuïa la més gran importància a la posició astral, considerant-se nefasta la conjunció dels planetes.

Ara bé, Joan II, que no s'atenia a les consideracions astrològiques, demanà per a data immediata l'operació de l'ull esquer. Però Crescas Abnarrabí, no sabem si convençut de l'influència astral, o per temor d'un possible fracàs en la nova intervenció, que en aquest cas s'en ressentiria el seu prestigi i els favors que disfrutava, li contestà amb una carta, datada a Lleida el 28 de setembre del 1468, en la que diplomàticament tractà de convèncer al monarca: *“en aquesta minva de octubre no ha jornada tan electa com fonch lo XI de setembre car aquella era molt singular que de aquest gran temps no sera semblant e passara mes de XII anys”*.

Segurament pensava que, tenint el Rei 70 anys, en la futura i suposada data més bona aquest ja no fóra viu. En defensa de la seva proposta i procurant calmar la impaciència del sobirà, va adduir textos de l'antic testament: *“pus Deu vos a fet gracia, vostra senyoria veu be, par a mi devia vostra excellencia esperar temps elect”*, induint-lo a conformarse amb lo que *“dien los filosofos, que la vista cosa necessaria es, mas aver dos ulls solament es de bons effectes, e pus lo necessari hom ha, nos deu hom metre en duptes de perill”*.

Amb aquesta filosòfica astúcia Crescas s'escudava, i per si el Rei no es deixava convèncer i persistia en el comminatori mandat, hi afegia: *“jo e mirat en aquest minvant aixis com me mana vostra senyoria, e lo millor jorn es dimecres XII de*

30. La carta dirigida a la duquesa de Milà arribà al seu destí i avui encara es guarda a l'*Archivo di Stato*. Soti, Est. Aragona. Referèn. P. Pansier. *Collectio Ophthalmologica Veterum Auctorum*. Fascicle VII, pàg. 117.

31. *Donya Blanca* era mare de *Donya Ipòlita Maria*, casada amb *Alfonseto*, fill primogènit de *Ferrante de Nàpols* (Fernando I de Calabria, rei de Nàpols), nebot de Joan II.

Octubre tres hores e miga apres mitg jorn, e aquesta es la millor de aquesta minva". El Rei, que no estava per filosofies i anava a la part pràctica, va escollir la data provisionalment fixada. Així, el 12 d'octubre del 1468 va ser novament operat, aquesta vegada de la *cataracta de l'ull esquer*, amb el mateix feliç resultat que s'havia obtingut un mes abans en l'ull dret.

Després de cada operació el mestre Crescas Abnarrabí retornava al seu habitual domicili, establert en la ciutat de Lleida, deixant les instruccions precises al mestre *Guillem de Santcerni*, únic oculista que disfrutava, com a servidor continu del Rei, de nòmina fixa en la Casa reial.

Els èxits de les intervencions realitzades per Crescas Abnarrabí ens demostren que, possiblement, era ell un dels cirurgians a qui l'expèriencia havia ensenyat que l'infecció s'evitava operant amb una *agulla previament immersa en un líquid especial*. Tan la identitat d'aquest com el procediment no foren divulgats, per no afavorir als seus competidors, particularment als no jueus.

La notícia que transcrivim a continuació ens fa pensar que, possiblement, també *preparava el camp operatori* de manera adequada. El 14 d'octubre de l'any 1468, amb albarà de escrivà de ració signat a Saragossa, el Rei manà pagar a Joan de Ribesaltes, protofísic del S. Rei, 120 sous jaquesos per avançaments fets per el pagament de certes medicines i confitures, i "*XV. sous per una ampolleta de aram, a preu fet, per tenir en aquella certa aygua per als ulls del dit S. Rey*"³².

Era aquesta aigua un col·liri astringent per a descongestionar l'ull o, potser, el col·liri que Abnarrabí aplicava abans d'intervenir amb la finalitat d'*evitar que s'apostemés* l'ull, lo que avui en diríam un antisèptic per a evitar la infecció? Possiblement es tractava d'un líquid amb certa acció antisèptica, ja que, encara que no ens consta positivament, sabem però d'una manera suficientment certa que els malalts operats per Abnarrabí no s'infectaven.

Per a precisar més sobre la qüestió, direm que les quatre operacions de cataracta que successivament va practicar, les dels dos vellets i les dues en la pròpia persona del Rei, totes seguien un curs normal i amb recuperació de la visió.

Notícies sobre el cirurgià del Rei i el seu germà gran.

Crescas Abnarrabí, nascut a Lleida, cursà la primera ensenyança i els cursos superiors d'Arts en la pròpia escola rabínica de Lleida. Després decidí anar a estudiar a Saragossa, on no regien les draconianes desposicions imposades als jueus de Lleida i on estudiava medicina el seu germà gran, *Dolç Abnarrabí*. Aquest va cursar els estudis mèdics amb professors de la seva pròpia confessió judaica.

Finits els anys d'estudi i pràctica mèdica, Dolç demanà ésser examinat per obtenir la llicència que l'habilités per a exercir. Don Joan, aleshores *Rei de Navarra i Lloctinent del Rei d'Aragó*, encomanà aquesta missió a *Joan de Bordaiba*,

32. A.G.V. Reg. 8818, fol. 93v.

mestre en Arts i Medicina amb residència a Saragossa. A la vista del favorable dictamen emès per l'examinador, se li lliurà a *Dolç Abnarrabí* el títol a Saragossa, el 25 de juny de 145633.

Un cop en possessió del títol, Dolç decidí quedar-se a la capital aragonesa, establint-hi la seva consulta mèdica i quirúrgica.

Pel que es refereix al germà petit, hem de recordar que el cirurgià de Joan II d'Aragó ha rebut diversos noms: *Abiatar*, *Cresques*, *Creixas*, *Creixas Abiatar*, *Crescas Abnar*, *Crescas Abiatar*, *Cresques Abiabab*, *Cresquas*, *Creisques*, *Cresches*, etc.

El metge oftalmòleg barceloní *Simón de Guilleuma* va descobrir precisament la còpia del títol o llicència que se li expedí. Es troba inserit dins d'un registre de la cancelleria reial. Per aquest document sabem que el seu veritable nom era *Crescas Abnarrabí*, que fou a Saragossa on s'imposà en la ciència mèdica i que, presentada la seva sol·licitud per a l'exercici de la professió, el Rei don Joan II encarregà al seu protofísic *Joan de Vesach* l'examen corresponent. I que, en virtut de la relació donada per aquest Mestre en Arts i Medicina, acreditant haver-lo trobat apte i suficientment imposat en Arts i Medicina, li concedí reial autorització per a exercir lliurement l'art de guarir, tan en el regne d'Aragó, com en altre qualsevol lloc dels seus dominis a on desitjés establir-se, lliurant-li la corresponent *llicència*, proveïda del *segell reial penjant*, en el palau reial de València el 16 de març de l'any 145934.

Essent "*rabí*" una part del cognom, és evident que aquest no indica, com s'ha dit, que fos un cap espiritual o un mestre de la llei jueva.

Quant al mencionat protometge *Joan de Vesach*, el rumor públic l'assenyalà, falsament, com a culpable de la mort del príncep *Carles de Viana*. Acusat d'haver-lo enverinat per ordre de la madrastra del príncep, la reina Joana Enríquez, fou detingut, però s'escapà i, passant per Andorra, es va refugiar a França. En veritat, el Príncep de Viana morí, en el Palau Reial Major de Barcelona, el 23 de setembre de 1461, a l'edat de quaranta-un anys, per causa d'una *pleuresia tuberculosa*.

Jacme Çafont registrà (*Dietari*, fol. 78v.) la mort de Carles de Viana o d'Aragó amb aquestes paraules "*Dimecres a XXIII de setembre del any M.CCCC.LXI. Aquest die entre III e IIII hores del mati, passa desta vida en la gloria del paradís la sancta anima del Illustrisim Senyor don Karles primogenit Darago e de Sicilia, lo qual fini sos dies en lo palau reyal major de aquesta ciutat de mal de pleusulis*".

33. A.C.A. Reg. 3301, fol. 22.

34. A.C.A. Reg. 3364, fol. 138v.

Crescas Abnarrabí novament a Lleida.

A continuació seguirem casi al peu de la lletra, per la seva autoritat, a *Simón de Guilleuma*.

“Un cop en possessió del títol o llicència que l'acreditava *Mestre en Medicina*, no volgué romandre a Saragossa sense abans anar a l'encontre dels seus parents, que continuaven residint en la ciutat de la seva infància.

Arribat de nou a la ciutat del Segre, es trobà amb la mateixa bulliciosa ciutat universitària d'anys enrere, poblada de mestres i deixebles, rica per el seu comerç i pròspera agricultura.

En l'àmbit de la jueria, on també regnava l'eufòria, l'esperaven els seus familiars. La que un dia deixà mísera i despoblada, anava pel camí d'un total recobrament, participant de la prosperitat que regnava fora dels murs del Call. Aquell esperançador canvi i l'ambient de satisfacció que mostraven els seus moradors, eren deguts a l'evolució que havien experimentat les severes disposicions que anteriorment limitaren les activitats de la comunitat jueva.

Als quatre mesos d'ésser coronat Rei de la Confederació catalano-aragonesa, Joan II, trobant-se a Lleida i amb l'objectiu de millorar i conservar aquella aljama tan despoblada, pobre i en total ruïna, el 2 de novembre de 1458 confirmà a la comunitat de jueus tots els privilegis, llibertats, usos i concessions conferits pels Reis antecessors seus³⁵.

El dia següent els hi confirmà també l'antiga consuetud d'estar baix la potestat del Batlle de la ciutat, en contra de les pretensions dels Paers i el Veguer de Lleida³⁶. I lo que fou més importat, quatre dies després va abolir, o millor dit, modificà totalment, la dacroniana ordinació de la Reina donya Maria, que havia causat la despoblació de l'aljama ilerdenca.

En virtut d'aquest nou estat de coses ordenades per Joan II, el 7 de novembre de 1458, i segons es disposa en el tercer apartat de l'ordinació: *“els jueus que seran examinats i tindran licencia del dit Senyor Rey pueden usar de medicina e visitar e curar axi los christians com los jueus e altres personas malaltes sens impediment algun”*.

Aquesta recuperada llibertat de treball, l'evident inici de ressorgiment de l'aljama i les súpliques dels familiars i amics, fent-li veure que mancant-hi metges de la seva llei a Lleida, al menys de moment, no tindria competidors, acabaren per decidir-lo, i allà es quedà”.

Fou, doncs, un fet important que el 7 de novembre de 1458 el rei Joan II modificués, capítol per capítol, les ordinacions estatuïdes i publicades per la reina Maria, essent lloctinent general del antecessor rei Alfons V, contra els jueus de l'Aljama de Lleida que limitaven les seves relacions amb els cristians³⁷.

35. A.C.A. Reg. 3363, fol 136v.

36. A.C.A. Reg. 3363, fol 135.

37. A.C.A. Reg. 3441, fol. 24.

Crescas Abnarrabí va establir el seu consultori mèdic a Lleida, especialitzant-se en les malalties dels ulls.

Simón de Guilleuma prossegueix la narració:

“Instal·lat definitivament a Lleida, Crescas es disposà a exercir la seva professió. Ben aviat va simultanejar la medicina general amb la cura i cirurgia de les malalties dels ulls.

En el terreny de les especialitats mèdiques, entre les poques que es cultivaven en aquell temps, en cap d'elles podia tenir competidors. Totes estaven en el més complert abandó per part dels metges i cirurgians. Però l'oftalmologia fou la preferida de Crescas Abnarrabí per innata vocació o per ésser la més definida de totes les especialitats de llavors? Probablement en l'escolliment influí d'una manera decisiva el fet de que, entre totes, aquesta era la més sol·licitada pels malalts i, sens dubte també, el haver-li arribat a les oïdes el continuat ressò de les lamentacions d'ancians afectats de cataracta, que anaven repetint el èxits que amb aquesta indústria adquirí un empíric pràctic en temps no gaire llunyà, fets que havien produït sensació en la vila de Cervera i que es feren extensius per tota la comarca, alçada en defensa del mencionat pràctic ambulat estranger, sense títol que l'emparés, del que molts en profit se n'havien servit, enfront l'impossibilitat d'escollir-en de millor, perquè no n'hi havia cap.

Era aquest pràctic un francès, mestre Johan, que l'any 1434 s'havia personat a la vila de Cervera aprofitant l'ocasió de les fires que, pel mes de novembre, s'hi celebraven anyalment. Allí hi anà disposat a treballar. I, en efecte, exercí la seva especialitat en favor dels malalts dels ulls i d'una manera especial dels afectats de cataractes. Malauradament fou pres per ordre del Governador de Catalunya, al·legant-se que les Constitucions del Principat prohibien i sancionaven exercir la Medicina no sent metge o fins que hom fos examinat per mestres en dit art.

En defensa del Mestre Johan es presentà davant el Consell Municipal, N'Andreu Dagremuntell, al·legant que el Mestre Johan no estava comprès en l'articulat d'aquella Constitució, atès que ell no obrava per ciència, sinó per operació manual, i com sigui que l'al·ludit mestre, desconeixent la llengua catalana, no sabia ni podia interposar un recurs, ell, notari de la vila de Cervera, en nom de l'acusat suplicà es proveís lo més honorable i avantatjós per aquell bon home que era estranger.

El Consell Municipal, en sessió celebrada el 19 de novembre de 1434, acordà que els Paers s'entrevistessin amb el Governador per a suplicar-li el deixés en llibertat, atès que mestre Johan no feia, ni acostumava fer, més que bé, i que ell, com tots els que concorrien a aquella fira venien, sans i confiant en la seguretat de la vila, per a fer bones i útils accions, i que el dit i inofensiu mestre Johan no fos molestat ni privat de treballar.

Un cop alliberat, el mestre Johan degué optar per allunyar-se i repassar la frontera, deixant els malalts dels ulls sense metge que els assistís i cirurgia que els operés”.

Sobre la vida de Joan II d'Aragó després de l'operació de les cataractes.

Rehabilitada la visió i el vigor després de set mesos d'una llarga convalescència, el monarca emprengué la darrera etapa de la campanya militar catalana.

La guerra contra els catalans arribà a la seva fi el 17 d'octubre de 1472, quan el Rei Joan i el seu exèrcit victoriosos feren la pactada entrada triomfal a Barcelona.

El rei evità tot acte de venjança, tal com havia promès, captant-se l'afecte dels catalans, entre els que volgué viure la resta de la seva vida, aposentant-se al *Palau episcopal* de Barcelona.

Desfrutant d'una relativa bona visió llunyana, a Barcelona es va enamorar de *Francina Ros*, filla de mossèn *Johan Ros*, doctor en lleis i en aquells moments canceller del Rei encarregat de la reial cancelleria. El decrepit monarca, sense temor al ridícul popularitzà el fantasiós projecte d'una tercera boda reial. La demanda de matrimoni la va fer, el 30 de desembre de 1477, per mitjà d'una carta escrita pel seu secretari *Coloma* i signada pel propi monarca.

El rei recobrà l'*afició cinegètica*. En plena senectut, als 80 anys, rememorant aquell delit juvenil per cavalcar corrent mont, emprengué, voltat de palatins i munters, la desafortunada sortida per anar a caçar que li provocà la seva darrera malaltia.

En efecte, el 10 de desembre de 1478 sortí de Barcelona amb la idea de gaudir caçant. Però en arribar el dia 12 a *Sitges* el mal de peus, el *poagre*, el deturà. El 14 deixà el llit i continuà l'excursió. El 16, sempre cavalcant, arribà al castell de *Calafell*, on li tenien una peça preparada, un porc senglar. El dia, plujós i amb un vent fred, l'emmalaltí i l'obligà a guardar llit, començant-li un *mal de queixal*. El dia 17, malgrat la persistència de les mateixes males condicions atmosfèriques del dia anterior, feu via cavalcant fins al bosc de *Canyelles*, esperant trobar-hi el porc fer que li tenien reservat. Però, no podent suportar la rudesia del dia, hagué de retirar-se al *Castell de Canyelles*, allitant-se per temperar la fredor del seu fatigat cos.

Per la tarda del mateix dia 17 emprengué el camí fins a *Vilafranca*, on el seu refredat l'obligà, altra vegada, a ficar-se al llit, recruant-se el mal de poagre i el mal de queixal.

El dia següent, 18 de desembre, reclamà l'assistència del seu protofísic, el mestre *Gabriel Miró*, i la d'un cirurgià. Encara que no consta el nom d'aquest pràctic, hom suposa que fou en *Pere Corts*, ja que en aquell temps era el seu barber *protocirurgià*, "*e así los dits phisich i cyrurgich li miraren la barra e veench al parer llur dintre aquella una esquerda de os del hun caxal, lo dit cyrurgia present lo dit phisich, ab unes tanalles petites de barber, tan leuger e delicadament com poch li arranca la dita esquerda de os e no pas lo caixal axí com volen dir alguns*", segons relatà el reial notari i arxiver *Pere Miquel*

Carbonell, de qui copiem aquestes notes³⁸, afegint que passà la resta del dia i la nit amb gran perill de mort.

Després de tants incidents, determinà posar terme al seu deport cinegètic. Per consegüent, el dia 21 de desembre feu dreta via, cavalcant, per arribar el 23 a Barcelona.

Malaltia i mort del Rei.

El 5 de gener es ficà al llit per a no llevar-se mai més. La seva *afecció broncopulmonar* s'anà empitjorant, amb tos, expectoració abundant i altes temperatures. La ciència del seu protofísic *Gabriel Miró*, les consultes amb els més afamats metges de la Ciutat Comtal, el concurs del mestre *Jaffudà Albala*, metge jueu fet venir expressament de la vila de Solsona per decisió del *Consell de XXXII Prohoms*, no bastaren per aturar el mal i reanimar aquell vell organisme, produint-se el fatal traspass, segons el reial notari *Jacme Çafont*³⁹, en el Palau Episcopal de Barcelona a les VII hores del dimarts *19 de gener de 1479*. El rei *Joan II d'Aragó* fou doncs, curiosament, el monarca medieval que morí a l'edat més avançada, als *vuitanta anys* (no com erròneament s'ha dit quan n'havia complert 81, 82 o 83).

El cadàver del monarca, després d'embalsamat pel cirurgià *Joan Ribes* i perfumat amb benjuí i altres essències, fou exposat durant *nou dies* en el *saló del Tinell del Palau Reial Major*, convertit en capella ardent. Fou enterrat en l'església del monastir de Santa Maria de *Poblet*, Tarragona.

El rei En Joan II va morir havent conservat fins a la fi així la vista com les facultats mentals, però tant *pobre*, que fou necessària la venda d'or i argent de joies reials per poder organitzar les solemnes exèquies que se li feren.

BIBLIOGRAFIA

AGUADO-BLEYE P.: Manual de Historia de España (décima edición). Espasa-Calpe. Madrid. 1967.

AHUMEDA F.: Resumen Sintético de Historia Militar de España. Ed. A.E.L. Madrid, 1934.

ALCOATI: Libre de la figura de l'uyl. Texto catalán traducido del árabe por Joan Jacme. Imprenta "La Renaixença". Barcelona, 1933.

ALTISENT A.: Història de Poblet. Abadia de Poblet, 1974.

AULESTIA y PIJOAN A.: Història de Catalunya. Imprenta "La Renaixença". Barcelona, 1887.

BRUTAILS J.A.: Étude sur la condition des populations rurales (sic) du Roussillon au Moyen-Age. Imprimerie Nationale. Paris, 1891.

38. Próspero, Manuel y Francisco de Bofarull y Mascaró. *Documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*. Tom 27, pàg. 145 i següents. Barcelona, 1847-1910.

39. Jacme Çafont. *Dietari*. B. N. C. Manuscrit 978, fol. 140.

- CAPDEFERRO M.: Otra historia de Cataluña (2ª ed.). Acervo. Barcelona, 1990.
- COTALLO J.L., ESTEBAN M.: La catarata en la historia de la humanidad (de la prehistoria al siglo XX). In: R. Lorente, J. Mendiante, Cirugía del cristalino. LXXX IV Ponencia S.E.O., 2008.
- FONT Y SAGUÉ N.: Historia de Catalunya. La Catalana. Barcelona, 1899.
- MARISCAL N.: Don Alfonso X, el Sabio, y su influencia en el desarrollo de las ciencias médicas en España. Impr. Julio Cosano. Madrid, 1922.
- REGLÁ J.: Historia de Cataluña. Alianza Ed. Madrid, 1974.
- ROURE A.: Historia Popular de Catalunya. Imprenta Cavenillas. Barcelona, 1919.
- SALRACH J.M. y ESPADALER A.M.: La Corona de Aragón: plenitud y crisis. Historia: 16 temas de hoy, nº 12. Madrid, 1996.
- SANS I TRAVÉ J.M^a: Dietari o llibre de jornades (1411-1484) de Jaume Safont. Fundació Noguera. Barcelona, 1992.
- SERRA i ROCA M.: Història General de Catalunya. Miquel Seguí Ed. Barcelona, 1920.
- SIMÓN DE GUILLEUMA J.M^a.: Crescas Abnarrabí, médico oculista de la aljama leridana. Sefarad, 1958, XVIII, 83.
- SIMÓN-TOR J.M.: La cirugía catalana als segles XIV, XV i XVI. Gimbernat, 2003, 40, 27.
- SIMÓN-TOR J.M^a et col.: A propos des cataractes de Jean II, roi d'Aragon et comte du Roussillon. Mémoires (Bull. S.F.H.O.). , 2004, 12, 21.
- SIMÓN-TOR J.M^a et col.: Sobre la vida de Juan II de Aragón (1398-1479) tras la operación de sus cataratas. READ. Tribuna Popular (La revista científica). 2016, 1(9), 319.
- TRUETA J.: L'esperit de Catalunya. Ed. Selecta. Barcelona, 1979.
- VALLS-TABERNER F. i SOLDEVILA F.: Història de Catalunya (curs superior). Publicacions de l'Editorial Pedagògica. Barcelona, 1922.
- VICENS-VIVES J.: El Trastàmars (segle XV). Ed. Teide (biografies catalanes). Barcelona, 1956.
- VICENS-VIVES J.: Juan II de Aragón (1398-1479): monarquía y revolución en la España del siglo XV. Urgoiti Ed. Pamplona, 2003.
- V.V.: Carta dirigida a D. Juan II de Aragón, por su médico, fijándole día para operarle los ojos. Rev. Archivos, Bibliotecas y Museos, 1874, IV, 135.